

PROGRAM- ÉS ABSZTRAKTFÜZET

A FEHÉRTERROR MAGYARORSZÁGON (1919–1921)

BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRA,
2023. NOVEMBER 30.

ERŐSZAKKUTATÓ INTÉZET

A rendezvény a Miniszterelnökség és a Bethlen Gábor
Alapkezelő Zrt. támogatásával valósul meg

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

PROGRAM

09:55–10:00 A konferencia megnyitása

10:00–11:30: A fehérterror utóélete (Szekcióvezető: Gellért Ádám)

Nagy Szabolcs (egyetemi adjunktus, Deák Ferenc Állam és Jogtudományi Kar):
Jogszolgáltatás versus „igazságosztás” – A megtorlás válfajainak viszonyrendszere

Paár Ádám (főmunkatárs, Méltányosság Politikaelemző Központ):
A magyarországi fehérterror emlékezete játékfilmekben 1945 után

Illik Péter (tudományos munkatárs, Magyarságkutató Intézet):
A fehérterror a középiskolai recepcióban

11:30–12:30: Ebédszünet

12:30–14:00: Fehérterror az Alföldön (Szekcióvezető: Fóris Ákos)

Végső István (kutató, Erőszakkutató Intézet)
Plakáttépésért fejlövés? – fehérterror Kiskunhalason, 1919–1920

Kóródi Máté (történész)
A fehérterror áldozatai Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében, 1919-1920

Tolnai Gyula (doktorandusz, KRE Történelemtudományi Doktori Iskola; Hadtörténeti Intézet és Múzeum)
Tiszti különítményesek és a Nemzeti Hadsereg Nagykőrösön

14:15–14:30: Kávészünet

14:30–16:00: Fehérterror a Dunántúlon (Szekcióvezető: Gellért Ádám)

Farkas Péter (főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára)
„A feje még mindig be volt kötve nagy pólyával, és az egész testében remegett.”
Fehérterror egy somogyi járási székhelyen. A Siebenlist-különítmény tevékenysége
Tabon (1919. augusztus 19–25.)

Varga István (könyvtáros, helytörténész, Fonyódi Kulturális Intézmények)
Zsiborács József és a fonyódi események 1919 augusztusában

Huszár Mihály (történész-főmuzeológus, Marcali Múzeum)

Az 1919-es fehérterror marcali zsidó áldozatai. Három életút rekonstrukciója az új források tükrében

16:00–16:15: Kávészünet

16:15–17:45: A fehérterror anatómiája (Szekcióvezető: Fóris Ákos)

Marosi Tibor (levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Vármegyei Levéltára)

Prónay Pál és a fehérterror

Szeibert-Erdős András (doktorandusz, ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola)

Tizenhárom fehérterrorista gyilkosság anatómiája. A Prónay-különítmény Szatymazon

Gellért Ádám (igyevezető, Erőszakkutató Intézet)

A fehérterror genezise (1919. augusztus). Volt szóbeli parancs/engedély az atrocitásokra?

17:45–18:00: Kávészünet

18:00–18:45: Záró előadás

Bodó Béla (professzor, Bonni Egyetem, Történelmi Intézet, Kelet-Európa Tanszék)

A fehérterror utórezgése: Igazságszolgáltatás és emlékezetpolitika Magyarországon.

18:45–19:15: Vita, a konferencia zárása

ABSZTRAKTOK

BODÓ BÉLA

Bonni Egyetem, Történelmi Intézet, Kelet-Európa Tanszék, professzor

A fehérterror utórezgései: Igazságszolgáltatás és emlékezetpolitika Magyarországon

Az 1918–1921 között Magyarországon lezajlott antiszemita és politikai erőszakhullám utóélete kapcsán máig több kérdést is felvethetünk. Mi történt a szabadcsapatok vezetőivel és ismertebb tagjaival a konszolidáció beállta után? Szolgáltattott-e a Horthy rendszer és a magyar társadalom igazságot a fehérterror áldozatainak? Jogállamnak tekinthető-e a Horthy rendszer? Mi volt a második világháború utáni vádemelések célja? Emlékezett-e, és ha igen, hogyan emlékezett (emlékezik) a magyar állam és társadalom a fehérterror áldozataira és elkövetőire? Lesz valaha (van-e) Prónay szobor Budapesten?

FARKAS PÉTER

Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára, főlevéltáros

„A feje még mindig be volt kötve nagy pólyával, és az egész testében remegett.” Fehérterror egy somogyi járási székhelyen. A Siebenlistkülönítmény tevékenysége Tabon (1919. augusztus 19–25.)

Somogy vármegye a Magyarországi Tanácsköztársaság 1919. augusztus 1-i – helyi szinten augusztus 5-i – bukása után a fehérterror egyik fő színtere lett. A Prónay Pál nevével fémjelzett tiszti különítmények többek között Marcaliban, Tabon, és az akkor Veszprém vármegyéhez tartozó Siófokon is vérengzéseket hajtottak végre. Kaposváron pedig Latinca Sándort és a vármegyei direktórium vezetőinek jelentős hányadát végezték ki. A fehérterror megyei eseményei, így a tabi járásban vérengzés is viszonylag jól dokumentáltnak tekinthetőek, utóbbiról még fényképek is maradtak ránk. Tabon a gyilkosságokat a Siebenlist Nándor őrnagy vezette úgynevezett 4. tiszti különítmény hajtotta végre. 1919. augusztus 23. és 30. között mintegy 13 embert öltek meg Tabon, egy főt, pedig Zala község temetőjében.

Előadásomban először vázlatosan áttekintem az elkövetett atrocitások hátteréről szolgáló tabi eseményeket a „forradalmi időszakban”. Ezt követően a Siebenlistkülönítmény tabi tevékenységét mutatom be, elválasztva az erőszak nyilvános (statáriális kivégzések) és „zárt” tereit (kínzások helyszínei), valamint az „információszerzést” a lehetséges, kiszemelt áldozatok kapcsán. A tervezett előadás törekszik a fehérterrorhoz

való helyi viszonyrendszerének vizsgálatára is, kiemelve a szakirodalom soraiban igen csak ambivalens módon szereplő Bernáth Kálmán főszolgabíró helyzetét.

GELLÉRT ÁDÁM

Erőszakkutató Intézet, ügyvezető

A fehérterror 1919. augusztusi genezise. Volt szóbeli parancs/engedély a kivégzések elkövetésére?

A fehérterrorral kapcsolatban kulcsfontosságú kérdés, hogy pontosan, ki, mikor, milyen körülmények között és milyen tartalommal adott parancsot (ha adott egyáltalán), illetve engedélyezte az 1919. augusztus elején Szegedről elinduló tiszti különítményes alakulatok számára, hogy kivégzéseket hajtsanak végre a Tanácsköztársaság volt tisztségviselőivel szemben. A Horthy-kutató Turbucz Dávid témában született munkája alapján „csak feltételezhető, hogy Horthy írásban vagy szóban parancsot adott a lázadó ország megrendszabályozására. Az esetleges szóbeli parancsnak természeténél fogva nincsen nyoma. Prónay ezzel kapcsolatos említett állításai pedig nem perdöntők. írásos parancs – az eddigi kutatási eredmények szerint – nem maradt fenn”. (Turbucz Dávid: Horthy Miklós és a fehérterror: az erőszak szerepe Horthy Miklós hatalomra jutásában 1919–1920-ban. In: Margittai Linda – Tomka Béla (szerk.): Történelem és erőszak. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2019. évi szegedi konferenciájának tanulmánykötete. Szeged, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2021. 428.)

A Hadtörténelmi Levéltárban, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában és Budapest Főváros Levéltárában folytatott átfogó kutatásom során több olyan az elkövetőktől származó, egymástól független, de egymást erősítő korabeli jegyzőkönyvet és tanúvallomást tártam fel, amelyek mind abba az irányba mutatnak, hogy – megerősítve a Prónay Pál által leírtakat – létezett szóbeli parancs vagy engedély a kivégzések végrehajtására. Előadásomban ezeket az iratokat és az azokból levont következtetéseket mutatom be.

HUSZÁR MIHÁLY

Marcali Múzeum, történész-főmuzeológus

Az 1919-es fehérterror marcali zsidó áldozatai. Három életút rekonstrukciója az új források tükrében

A Somogy megyei Marcali 1919-ben, a Tanácsköztársaság bukását követően a Prónay Pál vezette fehér különítmény egyik leszámolási helyszínévé vált. A helyi börtönbe összegyűjtött direktórium tagok, vöröskatonák és szimpatizánsok közül 1919.

augusztus 28–29-én sokakat megkínoztak és 26 főt kivégeztek. Közülük hatan tartoztak a zsidó közösséghez.

Előadásomban három különböző foglalkozású és társadalmi réteghez tartozó személy életútját és a családjaikban, valamint a helyi közösségben őrzött emlékezetüket tekintem át. A Marcali Múzeum jogelődjét 1972-ben a helyi munkásmozgalom, az 1919-es Tanácsköztársaság és a fehér megtorlás emlékezetének a bemutatóhelyeként alapították. Az akkori forrásgyűjtés képezi ennek a munkának az alapját. A múzeumunk kutatási tématervei között pedig kiemelten szerepel az egyén és a családtörténet szerepének a vizsgálata.

Dénes Izidor az első világháború veteránja volt, és a népes, a helyi polgársághoz tartozó családjával élt Marcaliban. A helyi direktóriumban csupán csekély szerepe volt, valószínűleg a zsidósága okán vált a fehérterror áldozatává. Gold Vilmos iparos ugyancsak a zsidó hitközség tagja volt. Egy sikeres sztrájk megszervezése miatt a helyi munkásság hangsúlyos szerepet játszó közismert alakjává vált. Ugyan a direktórium idején kevés szervezési munkában vett részt, de a háttérben az ideológiai képzettsége miatt befolyásos személy volt. Löbl Lipót az elemi iskola tanítója, a hitközség titkára, közkedvelt személyiség volt. A hitközségi tevékenysége mellett 1919-ben már harcos szociáldemokrata elkötelezettség is jellemezte. A fehér különítmény vele mint a zsidó közösség egyik legfontosabb tagjának a kivégzésével példát is statuált. (Mindegyik mártír családja többszörösen is érintett volt ebben a megtorlásban, majd pedig a holokausztban is.)

Az utóbbi évek kutatásainak eredményeként a kiválasztott életutak rekonstruálására levéltári anyagok mellett szerencsém volt családi archívumokat is begyűjteni. Az előadásban az egyes életutak bemutatása mellett a szeretném tisztázni a vizsgált személyek eszmei meggyőződését is. Mindez azért kap kiemelt figyelmet, mert az áldozatok az 1945 után kiépülő demokratikus, majd az államszocialista rendszerben, a munkásmozgalmi emlékezet kanonizált mártírjainak a szerepét „kapták meg”. Az előadásban szándékom árnyalni a mártírokról szóló korábbi sematikus munkásmozgalmi narratívát. Kiemelten szeretném bemutatni mindhárom személy zsidó identitásának jellemzőit is. Az előadással a célom, hogy eddig egyáltalán nem ismert marcali adatokkal bővítsem a magyar-zsidó történetírást is.

ILLIK PÉTER

Magyarságkutató Intézet, tudományos munkatárs

A fehérterror a középiskolai recepcióban

A Magyarságkutató Intézet 2021. évi évkönyvében jelent meg *Forradalmak a szocialista középiskolai tankönyvekben: A nagy francia forradalomtól a fehérterrorig* c. tanulmányom, amelyben általában a szocialista forradalom-koncepciót, illetve a terror definícióját

(pontosabban annak hiányát), a vörös- és a fehérterror oksági összefüggéseit (pontosabban annak hiányát), vizsgáltam elsősorban a szocialista korszak tankönyveiben. Az 1989 utáni tankönyvekre való kitekintés pedig azt mutatta, hogy faktuális kérdésekben (például az áldozatok száma) ugyan történt korrekció, de a szocialista narratíva alapjaiban nem változott, nem történt paradigmaváltás a tankönyvek zömében.

Előadásom alapját a megjelent cikkem képezi, kiegészítve egy másik forrástípussal, az iskolai értesítővel. Bár a konferencia témája a fehérterror, és előadásom is erre koncentrált, ezt általában véve sem – jelen témában pedig különösen nem – lehet azt kiszakítani a vörösterrorral való összefüggéséből. Továbbá, amennyiben recepció- és emlékezettörténeti szempontból nézzük, semmiképpen nem megkerülhető a szocialista forradalomértelmezés rövid bemutatása. Ugyanakkor a prezentáció elsősorban a fehérterrorról szóló szocialista középiskolai tankönyvi narratívát mutatja be és elemzi.

Az általam végzett kutatás főbb következtetései: (1) A szocialista korszak középiskolai tankönyvei nem beszélnek vörösterrorról. (2) A szocialista, és az 1989 utáni tankönyvek sem definiálják a terror fogalmát. (3) A szocialista, és az azt követő korszak tankönyvei – néhány kivétellel – nem mondanak ki oksági összefüggést a két terror között. Tudomásom szerint a szaktörténetési munkák túlnyomó része sem mondja ki *ex pressis verbis*, hogy a fehérterror oka a vörösterror, és azt vélelmezem, hogy ennek oka a középiskolai szocializáció, de ez egy tág összefüggés, amely egy előadás keretében nem bizonyítható, legfeljebb vitaindító. (4) A fehérterror leírása az 1960-as évektől viszonylag egységes a szocialista középiskolai tankönyvi narratívában: „*A különítmények terrorja a hivatalos kormányzervekkel párosult. A hatóságok a Tanácsköztársaság minden tisztviselőjével és támogatójával szemben eljárak. Széles körű besúgórendszer szerveztek, ami tág teret adott a rágalmaszás alapján történő meghurcolásnak. Néhány hónap alatt ötezer embert öltek meg, 70 ezret zártak börtönbe vagy internáló táborba. Százezer ember emigrációba kényszerült.*” (Balogh Endre: *Történelem a gimnázium IV. osztálya számára*. 12. kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó, 1979. 193.)

Tervezett előadásom tehát egy alapvetően recepciótörténeti témát dolgoz fel, az angolszász hagyományoknak megfelelően elméleti keretbe ágyazva. Az általam választott keret a kauzalitás kérdése, hiszen akár meglepő is lehet, hogy nem mondódott ki, hogy a fehérterror oka a vörösterror volt, pedig a lineáris időbeliség alapján ez egy valid állítás lett volna. Sőt, a szocialista korszak elsőre meglepő módon felcserélte ezt az oksági viszonyt: „*A dolgok azonban másként alakultak: a megszáporodott helyi ellenforradalmi lázadásokra, majd egyes központi akciókra, vagyis a fehérterrorra válaszként megszületett a vörösterror, sőt a külföldi intervenció miatt a Tanácsköztársaság honvédő háborúra kényszerült. A proletariátus hatalomrajutása szempontjából persze jogosan emelte ki Lenin, és hangsúlyozták ma is – az oroszországitól eltérő – 'békeességes formát', de ezt hiba lett volna akkor is fenntartani, amikor az ellenforradalom fegyveres harcot kezdett a Tanácsköztársaság ellen.*” (Selmeczi József: *Hogyan érveltek 1919-ben az Agitátorképző Iskolában. Magyar Filozófiai Szemle* 1979/5. 584.)

KÓRÓDI MÁTÉ

történész

A fehérterror áldozatai Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében, 1919–1920.

A Tanácsköztársaság 1919. augusztus eleji összeomlását követően a vörösteror és a tanács hatalom megtorlására erőszakhullám söpört végig az országon, így Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében is. 1919 augusztusától 1920 júliusáig legalább kilenc alkalommal követtek el atrocitásokat a vármegyében. Ezeket jórészt a Prónay Pál huszárszázadoshoz és Héjjas Iván főhadnagyhoz köthető különítmények követték el. (Eredetileg Prónay Pál és Héjjas Iván különítménye önállóan működött, azonban 1919 novemberében Héjjas különítményét integrálták Prónay különítményébe. Így a köznyelvben a „Héjjas–Prónay-különítmény” elnevezés terjedt el.)

Kutatásaim során azt vizsgáltam, hogy Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében kik és milyen körülmények között estek a fehérterror áldozatául, illetve, hogy kik voltak az elkövetők. A témával kapcsolatban a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltárában (MNL JNSzVL) végeztem kutatásokat. Azonban a levéltári iratanyagok eléggé hiányosak voltak, sok esetben csupán halotti anyakönyvi bejegyzések maradtak fenn az áldozatokról. A források közül a legrészletesebbek a Szolnoki Népbíróság előtt lezajlott tárgyalások voltak. A peranyagokban sok irat maradt fent: jelentések, tanúvallomások, vádiratok, tárgyalási jegyzőkönyvek, ítéletek. A témámhoz kapcsolódóan összesen három ilyen per folytattak le.

Először 1946. október 18-án ítélezett a Szolnoki Népbíróság a fehérterrorhoz köthető ügyben. Lukács Zoltán mozi-tulajdonos és mozigépészt felmentette a népbíróság, viszont a peranyagból információkat tudhatunk meg az 1920. májusi és júliusi fegyverneki fehérterrorról. Második alkalommal 1947. január 19-én hozott ítélet az említett igazságszolgáltatási fórum Bárány Imre volt tiszthelyettes perében a vezsenyi fehérterror ügyében. Ő mint a vezsenyi polgárőrség parancsnoka Kiss Mihály vöröskatonát 1919. október végén Vezsenyben agyonlövötte. Harmadik alkalommal pedig 1947. november 8-án a Prónay-különítmény tagjaként résztvevő Gyulai Molnár Ferenc volt hadnagy perében ítélezett a Szolnoki Népbíróság, szintén a fegyverneki fehérterrorral kapcsolatban.

MAROSI TIBOR

Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Vármegyei Levéltára, levéltáros

Prónay Pál és a fehérterror

Előadásomban Prónay Pál huszártiszt pályafutását mutatom be röviden, kiemelve az 1919-es szerepvállalását. Vázlatosan szólok a származásáról, családjáról, katonai pályafutásáról. Részletesen előadom, hogy milyen körülmények között került Szegedre, hogyan alakította meg az első tiszti különítményt, ami különleges elbánásban részesült a Magyar Nemzeti Hadseregben belül. Ennek keretében áttekintem az alakulat kapcsolatát a szegedi-kormányokkal és a várost megszálló francia csapatokkal, ami szintén fontos szerepet játszik a történetben. Prónayval együtt kitérek azon tisztársaira is, akik a fehérterror legismertebb alakjai voltak, de olyanok is szóba kerülnek, akik később kerültek előtérbe.

Az ellenforradalmi kormányzat korai, szegedi korszaka után Prónay katonái útra keltek, hogy a demarkációs vonalat észak felé átlépve folytassák tevékenységüket. A különítmény a demarkációs vonal átlépése után 5 részre vált szét. Ezeknek az alakulatoknak különböző útvonalakon kell eljutni a fővárosba, célját azonban közülük csak egy érte el. Előadásomban mindegyik alegység tevékenységéről szeretnék néhány szót ejteni. Annak a szakasznak a cselekedetei, amivel Prónay tartott, a különítményvezér visszaemlékezéseiben vannak megörökítve, de egyéb forrásokból is képet kaphatunk az eseményekről. Előtérbe kerülnek az alföldi történések, valamint a Tolna és Somogy megye területén végrehajtott erőszakos cselekedetek (elsősorban a következő települések eseményei kerülnek előtérbe: Szatymaz, Kistelek, Kalocsa, Solt, Dunaföldvár, Paks, Tolna, Szekszárd, Siófok, Tab, Fonyód, Marcali).

Előadásomban arra is vállalkozom, hogy áttekintsem a Prónay-különítmény kapcsolatát a Nemzeti Hadsereg más egységeivel. A különítmény alegységei a Dunántúlon már egyéb Szegedről érkező alakulatokkal keveredtek össze, gyakran együtt hajtották végre atrocitásokat. A legismertebb ezek közül Ostenburg-Moravek Gyula alakulata, ami szintén a Prónay-századhoz hasonló különleges jogkörrel rendelkezett. Ők hajtották végre 1920 februárjában a fehérterror legfontosabb fővárosi eseményét, a Somogyi-Bacsó-gyilkosságot.

Előadásom végén pár szót szeretnék ejteni Prónay Pál további életéről és pár fontos szereplő egyéni sorsáról is. Bemutatva, hogy évek múlva a különböző életpályákat befutó és más értékrendet képviselő emberek, hogyan válhatnak bajtársból ellenségé.

NAGY SZABOLCS

Deák Ferenc Állam és Jogtudományi Kar, egyetemi adjunktus

Jogszolgáltatás versus „igazságosztás” – A megtorlás válfajainak viszonyrendszere

A Tanácsköztársaság bukása után az az alatt elkövetett egyes cselekmények miatt az új berendezkedés büntetőeljárásokat indított. Ezekben igyekeztek az összes számba jöhető személy felelősségét vizsgálni. Az eljárásokat a múlt rendszerben számos kritika érte, ám az újabb kutatások alapján (bár azok jellegükből adódóan nyilvánvalóan hordoztak magukban politikai jelleget), a hatályos eljárás- és anyagi jogi normák teljes mértékű betartásával zajlottak. A bírák ügyeltek a szakmai objektivitásra, a vizsgált perekben például a bizonyítottság hiánya felmentésre adott okot, még olyan esetekben is, mikor a terhelték korábban maguk dicsekedtek tettük elkövetésével.

Így nem csoda, hogy a büntetőperек nem elégítették ki a radikális ellenforradalmárok bosszúszomját, azon személyeket, akikhez a ma fehérterrorként ismert események köthetők. Az általuk elkövetett gyilkosságok, kisebb súlyú erőszakos cselekmények párhuzamosan zajlottak a büntető eljárásokkal. Váry Albert, aki az ügyekben országos szinten eljáró főügyészként közvetlen információkkal rendelkezett az eseményekről, leírta, hogy a különítményesek még a fogdájánál is megjelentek, megpróbálták „átvenni” egyes terheltjeit. A fehérterror értékelése nem egyöntetű, azzal kapcsolatban két szélsőség figyelhető meg. Az egyik szerint az nem más, mint a vörösterorra érkezett válasz, bosszú. Más kutatók viszont úgy vélik, annak vajmi kevés köze van a vörösterrorhoz, sok esetben a szadista elkövetők minden ok nélkül tomboltak, s fő motivációjuk az antiszemitizmus volt.

A megtorlás fenti legális és túlkapásokhoz vezető útján túl létezett még a politikailag veszélyesnek ítélt személyek internálása is, mely nyilvánvalóan azokat érintette, akik ugyan a közösség által tudottan tevőlegesen is kimutatták szimpátiájukat a tanácsköztársasággal, ám konkrét bűncselekmények elkövetését nem lehetett rájuk bizonyítani. Bár az internálás körülményei sok szenvedést okoztak az internáltaknak, nem szabad arról megfeledkezni, hogy általa azok szintén „kivonódtak” a különítmények hatóköréből, nem eshettek áldozatul a túlkapásoknak.

Végezetül meg kell említeni az igazolási eljárásokat is, melyeket a különböző állami, egyházi és önkormányzati szerveknél folytattak le a kommün támogatásának gyanújába keveredett alkalmazottakkal szemben. Az ezek kapcsán született elbocsátások szintén súlyos retorziókként értékelhetők.

Mindenképpen meg kell említeni azt a körülményt is, hogy a kommün bukása után az ország jó része román megszállás alá került. A románok akadályozták a magyar hatóságok működését, számos elfogott kommunistát szabadon bocsájtottak. Ennek (és az amúgy is kialakult rövid hatalmi vákuumnak) köszönhetően kiemelt bűnöket elkövető tettesek is ki tudták vonni magukat az eljárások alól.

A fehérterror jelenségét valamennyi fenti körülmény alakította. Az „enyhe ítéletek”, a külföldre szökött „tettesek”, a román megszállók jelentette akadály fokozta az elkövetők frusztrációját, mely minden bizonnyal hozzájárult a teljesen ártatlan személyeken esett erőszakhoz. De ennek ellenére sem mondható, hogy sajátos torz logikájuk különbözött volna a vörösteror bűnbakképző szempontjaitól, vagy hogy a „bosszú” mint motiváció minden esetben csupán tettük súlyának enyhítésére született utólagos magyarázat lett volna.

PAÁR ÁDÁM

Méltányosság Politikaelemző Központ, főmunkatárs

A fehérterror emlékezete a magyar játékfilmekben 1945 után

Az 1919-es fehérterror a Horthy-korszak negyedszázadának elmúltával „félmúlttá” vált, amelynek szereplői, mind részben a meggyilkolt, megkínzott áldozatok hozzátartozói, mind részben – a II. világháborús harcokban elesettektől eltekintve – az elkövetők még éltek (utóbbiak legalább külső vagy belső emigrációban), és magának a fehérterrornak, illetve az ellenforradalomnak az emlékezeti vitája is friss és eleven volt. A fehérterror tehát a Jan Assmann-i értelemben „forró emlékezetnek” számított, mert bőven belül volt azon az Assmann által kijelölt időkereten (negyven év), amit követően, az emlékek megfakulásának folyamata során, a kollektív emlékezés formái ritualizálódnak. Mindez érthetővé teszi emberileg, hogy kevés film idézte meg a fehérterror folyamatát, szereplőit. Az 1950-es évek filmjei inkább a szocialista építésre helyezték a hangsúlyt, és politikai okból lehetőleg kerültek a Tanácsköztársaság említését. Az 1950-es évek végétől sűrűsödnek a Tanácsköztársaság bukásának körülményeit, és következményeit bemutató filmek. Egyfelől erre az időre a fehérterror időszakáról való emlékezés intézményesülve megszilárdult a kulturális emlékezetnek felülről, a hatalom által ritualizált formáiban. Másfelől az 1945 utáni történelemben három éles fordulat játszódott le (1948-49: a „fordulat évei”, a kommunista rendszer kiépülése, 1953: A Rákosi névvel fémjelzett sztálinista korszak vége, 1956 és a forradalom leverése, a Kádár-rendszer kialakulása), amelyek együttesen elnyomták a fehérterrorról való egyéni emlékezést, végképp a történelmi emlékezés tárgyává téve 1919 történetét. Ugyanakkor a Kádár-rendszer továbbra is szimbolikusan megragadható ellenpólusként kezelte a fehérterrort, és lényegében szimbolikus egyenlőségjelent tett 1919 ősze és 1956 októbere között.

Mindezek az egymást erősítő folyamatok, kiegészülve az aczéli három T jegyében a művészet, ezen belül a filmművészet útkeresésével, kereteinek tágításával, valamint a történelem mint filmes téma népszerűvé válásával (amelynek az allegorikus történetmesélésben rejlő okai is voltak), elvezettek ahhoz, hogy mind több alkotás nyúlt az 1950-es évek végétől 1919, és ezen belül a fehérterror témájához. Alapvetően három

hullám mutatható ki. Egyrészt jelen voltak a rendszer szempontjából legitimáló célú, és klasszikus filmes formanyelvi alkotások, amelyek hősei és antihősei – a mesék és romantikus történetek egyszerűsített fekete és fehér jellemeken alapuló világát leképezve – egyértelműen elhelyezhetők aszerint, hogyan viszonyulnak a Tanácsköztársasághoz (*A 39-es dandár*, 1959, *Bors* sorozat, 1968, *A karacsfalvi szökevények*, 1975). Ezekben az alkotásokban igen gyakori a „tegnapi” ellenségek (nyilasok, nemzetiszocialisták) összemosása a „tegnapelőtti” ellenségekkel (különítményesek, csendőrök). A másik vonulatot azok a filmek alkotják, amelyekben az alkotók érzékeltetik, hogy a jellemek nem feltétlenül eleve fehérek és feketék, sőt nem is óhatatlanul tudatosan politizálók. A társadalomlélektani tényezők, valamint a háborús brutalizálódás, s mindezek következtében föllépő anómia nagymértékben felelősek a fehérterror nevében (is) elkövetett bűncselekményekért, valamint azok lokális közösségekben való tolerálásáért (*Csend és kiáltás*, 1967, *Herkulesfürdői emlék*, 1977, *Fábián Bálint találkozása Istennel*, 1980). Harmadik kategóriát képeznek filmes formanyelvük alapján azok a filmek, amelyekben a groteszk vagy szatirikus ábrázolásmód a fajsúlyos, vagy pedig a fehérterror nem önálló értékén, hanem valami másnak (akár a hatalomé, akár a társadalmi igazságtalanságoké, vagy a fasizmusé) a metaforájaként jelenik meg (*Csillagosok, katonák*, 1967, *Imposztorok*, 1969, *Égi bárány*, 1979, *Magyar rapszódia*, 1979).

Az előadás arra igyekszik választ találni, milyen változásokon ment át 1945-től máig a fehérterror ábrázolása, és e tekintetben milyen belső időhatárok voltak a szocializmus évtizedeiben, majd a rendszerváltozás után, valamint arra is, hogyan ábrázolták – úgy külsőleg, mind jellemüket tekintve – a fehérterrorista típusát, hogyan nézett ki e filmekben az „ideáltípusú fehérterrorista”. Milyen társadalmi rétegekkel, lakóhelyi milióval próbálták összekötni a fehérterrort, és volt-e ebben korszakonként változó tendencia? Mennyire akartak, mertek utalni az alkotások valós tettekre és személyekre?

SZEIBERT-ERDŐS ANDRÁS

ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola, doktorandusz

Tizenhárom fehérterrorista gyilkosság anatómiája. A Prónay-különítmény Szatymazon

„Fentnevezett helységben azonnal a régi jegyzőt, az elkergetett bírót, valamint a volt esküdteket helyeztettem vissza és tettem a község élére. Azután ők maguk – mert nem tudták a vörösek és megbízottaik garázdálkodásait elfelejteni – jelölték meg a lefogottak közül a főbűnösöket, akik akasztófára valók. Sajnos ezen utóbbiak közül sikerült több másnak még idejében elszökni, ezért Szatymazon magában azon kívül, akik az ütközetben estek még vagy 10-en lettek statáriálisan felakasztva, mégpedig az iskolaépület mögötti kertnek néhány szilvafájára.” – Prónay Pál naplójában a fenti módon emlékezik az 1919. augusztus 5-én Szatymazon lezajlott

megtorlásra, amelynek tizenhárom ember esett áldozatul. A Szegedtől északnyugatra fekvő település a kommün bukása utáni a tiszti gárdák által levezényelt erőszakos megtorlás első helyszíne volt, így nem érdemtelen hosszabban is elidőzni az események vizsgálatánál.

A különítményesek, amikor Szatymazra érkeztek, összefogdosták a vöröskatonákat, valamint a településnek a Tanácsköztársaságban exponált vezetőit. Mellettük a környékről másokat is „begyűjtöttek”, például a közeli Kistelek direktóriumának a vezetőjét, Fekete Józsefet is. Fekete szökést kísérelt meg, amelynek során lelőtték a fogva tartás és a tisztek ideiglenes székhelyéül szolgáló Pártos-villa melletti kukoricásban, majd levágott fülével igazolták a gyilkosság tényét Prónaynak. További öt elfogott embert felakasztottak az iskola mögött, kettőt agyonlőttek, s még három embert ismeretlen körülmények között (feltehetően akasztással) kivégeztek.

Estefelé az addigra meglehetősen ittas tisztek elhatározták, hogy felkeresik a „francia kisasszonyt”, ahogy a helyiek emlegették a párizsi internálásból 1919 tavaszán hazatért festőnőt, Kukovetz Annát, „Nanát”. A művész elmenekült előlük otthonából, azonban hivatlan látogatói utána lőttek és halálosan megsebesítették. A tizenharmadik áldozat néhány nappal később Breittman Bernát tizedes, a Nemzeti Hadsereg katonája volt. Bűne az volt, hogy „gyilkos bandának” nevezte a különítményeseket.

Előadásomban a különítményesek szatymazi ténykedése mellett az áldozatok személyét is elemzem, valamint azt is, miért veszítették életüket, s ez illeszkedik-e a fehérterror halálos áldozatainak jellemző mintázatába Kóródi Máté 2020-ban publikált nagyszabású gyűjtése alapján.

TOLNAI GYULA

*KRE Történelemtudományi Doktori Iskola, doktorandusz
Hadtörténelmi Intézet és Múzeum*

Tiszti különítményesek és a Nemzeti Hadsereg Nagykőrösön

A Tanácsköztársaság az északi hadjáratban megszerzett pozícióinak feladásával a lakosságén kívül elvesztette a Vörös Hadsereg támogatását is. A katonák morálja nagy mértékben zuhant és megkezdődtek a dezertálások a hadseregből. A román hadsereg ellen indított július 20-i offenzíva összeomlásával pedig a Tanácsköztársaság az utolsó esélyét is elvesztette a helyzet stabilizálására. Július végén és augusztus első két napjában a román haderő a visszavonuló magyar csapatok nyomában átkelt a Tiszán, majd megszállta Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyét és benne Nagykőrösöt. A román haderő Nagykőrösre való bevonulásának pontos dátuma kapcsán nincs konszenzus a téma kutatói között, valószínűleg augusztus 3-án történt meg, egy nappal a Ceglédre való bevonulás után és egy nappal a budapesti bevonulásuk előtt lévén, hogy Szolnok felől érkeztek. A városba történő bevonulásuk után a román megszálló csapatok első dolga

volt a helyi fegyveres erők, köztük pedig legfőképp a Vörös Órség lefegyverzése és parancsnokának – Mészáros Jánosnak – elfogása és kivégzése. Magyarországon a román megszállás végének egyik legszimbolikusabb pillanata volt, amikor Horthy Miklós a Nemzeti Hadsereg élén bevonult Budapestre november 16-án. Nagykőrösön a Nemzeti Hadsereg bevonulására november 27-én került sor, ám a román megszálló katonaság már 17-én elhagyta a várost.

Nagykőrös helytörténetéből az elmúlt évek kutatásainak köszönhetően ismerhetjük, hogy hogyan csapódtak le a városban a 133 napos proletárdiktatúra eseményei, illetve az azt követő román megszállás történései, továbbá a Nemzeti Hadsereg bevonulása. Ugyanakkor nem tudjuk pontosan, vagy csak töredékes információkkal rendelkezünk azokról a cselekedetekről és atrocitásokról, amelyeket például a szomszédos Kecskeméten állomásozó Héjjas Iván vagy a bevonuló Nemzeti Hadsereg dunántúli 1. huszárezredének egyik százada követett el.

Előadásomban azokra az alábbi kérdésekre keresem a választ: Hogyan befolyásolta a Magyarországi Tanácsköztársaság működése a város életét? Mennyire alakult át a város közhangulata a Tanácsköztársaság és a román megszállás idején? Milyen kapcsolat állt fenn Nagykőrös és a tiszti különítményesek között? Miként történt a Nemzeti Hadsereg bevonulása a városba és hogyan fogadta a lakosság? Megállapítható-e a helyi áldozatok száma a fehérterror idején, illetve sikerülhet-e a beazonosításuk?

Vizsgálatom során a helyi sajtó, naplók, levelezések, illetve a vonatkozó szakirodalom segítségével kívánok majd minél teljesebb képet adni a nagykőrösi eseményekről.

VARGA ISTVÁN

Fonyódi Kulturális Intézmények, könyvtáros, helytörténész

Zsiborács József és a fonyódi események 1919 augusztusában

Fonyódon a Tanácsköztársaság időszaka különösebb esemény nélkül múlt el, talán csak a proletár-gyermekek balatoni nyaraltatása és Szamuely Tibor július végi személyes látogatása említhető. Több ismert budapesti személy Fonyódon próbálta átvészelni a kommün időszakát, mint például Ripka Ferenc gázgyári igazgató (bélatelepi villatulajdonos), Korb Flóris építész és Tószeghy Freund Albert földbirtokos, gyártulajdonos, a fehérterror későbbi áldozata. 1919. augusztus végén Prónay Pál egy rosszindulatú, találgatásra, szóbeszédre alapozott feljelentés után különítményt küldött Fonyódra, s letartóztattak több személyt, akiket összefüggésbe hoztak a kommünnel, a vörösök támogatásával. Augusztus 28-án reggel rögtönzött népgyűlés után három férfit akasztatott fel Salm Herman és Bibó Dénes úgy beállítva a történeteket, mintha a fonyódi

népítélet, népharag végezte volna ki az áldozatokat, annak megakadályozására „nem volt lehetőség”.

Az egyik „akasztó” volt Zsiborács József volt, aki 1898-ban született fonyódi földműves családban. Az I. világháborúban a fronton katonaként szolgált, hazatérése után vöröskatona lett, majd a fonyódi csendőrségen dolgozott tovább mint pótcsendőr. Az 1919. augusztus 28-i fonyódi gyilkosságok részese lett, Bibó Dénes utasítására tette a kötelet az áldozatok nyakára és végezte el az akasztást. A történet után tagadta, hogy ő konkrétan végzett volna ilyesmit, ő csak segédkezett a feljebbvaló provokálására és parancsára. Rövid ideig börtönben volt a közreműködő társaival, majd a kormányzói amnesztiarendelet után szabadult. Visszakapcsolódott a fonyódi hétköznapi életbe, 1922-ben családot alapított, feltűnés nélküli életet élt. A II. világháború után egy bejelentést követően népbírói per indult ellene Kaposváron (ekkor már csak ő volt életben, társai meghaltak korábban). Az újabb vallomások – az eseményeket követően 27 évvel – mentetetni próbálták, a többiek fajsúlyosabb szerepére terelve a szót, illetve nem emlékeztek már a tanúk pontosan, de ítéletül végül 5 évnyi börtönt kapott, amelyet a badacsonyi kőbányában töltött kényszermunkával. A bánya korábbi tulajdonosa egykori áldozatának, Tószeghy Freund Albertnek a családjáé volt az 1900-as évek elejétől (Badacsonyi Bazaltbánya Rt.) az államosításig. Zsiborács 1983-ban hunyt el, leszármazottai Kaposváron, Fonyódon élnek mind a mai napig, nagyrészt nem ismerik felmenőjük 1919-es tevékenységét.

A téma kapcsán fel lehet vetni, hogy kik az áldozatok és a tettesek. Zsiborács egyértelműen tettes, Bibó felbújtó, aki kényszerítette a közreműködésre. Nyilvánvalónak gondolom, hogy ha a községi bíró határozottan fellép a fehértisztek tevékenysége ellen, ha nincs senki a fonyódiak közül, aki vállalja a közreműködést, így és ebben a formában, talán nem történik meg a gyilkosság-sorozat, az akasztás. Milyen volt a helyzet, mondhattak volna nemet?

VÉGSŐ ISTVÁN

Erőszakkutató Intézet, kutató

Plakáttépésért fejlövés? – fehérterror Kiskunhalason, 1919-1920

Előadásom célja bemutatni, hogy a fehérterror eseményei hogyan zajlottak le Kiskunhalason 1919–1920 között. A Duna–Tisza közén központi helyzetben lévő rendezett tanácsú, 25 ezres városban elsősorban a kisérdemozgalom volt erős. Ennek ellenére az aratósztrájkok résztvevői, a szociáldemokrata szervezet, illetve az orosz hadifogságból érkező politikai aktivisták révén itt is ellenállás nélkül került hatalomra a direktórium. Kiskunhalas vasúti csomópont, 15 kilométerre volt a demarkációs vonaltól. 1915 óta több katonai alakulatot is állomásoztatta a területén, s nem voltak lázongások vagy tüntetések, az 1919. nyári „ellenforradalom” is elkerülte, miközben a

közeliében községekben, nagyközségekben sorra elbuktak a helyi direktóriumok. Tisztázatlan, de úgy tűnik, hogy néhány kiskunhalasi direktórium tag részt vett a keceli vörösterroiban. A fehérterror két eseményben érhető tetten Kiskunhalas helytörténetében.

Először 1919 augusztusában, amikor kiskunhalasi direktórium tagokat gyilkoltak meg. A Szeged felől érkező tiszt különítményesek két hullámban csaptak le a Tanácsköztársaság helyi képviselőire. 1919. augusztus 6-án fogták és hurcolták el, brutális verések közepette Brinkus Lajos 44 éves rendőrt, a vasútállomást ellenőrző vörösőr század alegysége parancsnokát, Kovács Sándor 47 éves földművest, szociáldemokrata politikust, a direktórium elnökség tagját, Szűts József 45 éves tanítót, szociáldemokrata politikust, a munkástanács tagját, Huber Oszkár 28 éves rendőrt, a detektívcsoport vezetőjét, Kocsis Lajos 34 éves bácskai 15. ezredben szolgált vörösőrt, közellátási bizalmit és Dénes Marcell 26 éves, a vasúti ellenőrzésekben résztvevő vörösőrt. Utóbbit ismeretlen, míg a többiek a város határában lévő mézshomokkő téglagyáránál végezték ki délután 1 órakor. Ugyanekkor vitték el a súlyosan bántalmazott Míg G. Károly 31 éves cipészt, a közellátási hivatal tagját, aki a Kalocsa vidéki ellenforradalom leverése utáni keceli forradalmi törvényszék tagja volt. Őt máshonnan odahurcoltakkal együtt 1919. augusztus 7-én felakasztották Kecelen, majd a temetőárokba dobták. Két nap múlva jönnek vissza a tiszt különítményesek, és végzik ki Kiskunhalas külterületén, Rekettye-pusztán, Simon (Bögyös) András kukoricása mellett 1919. augusztus 9-én Dr. Paprika Antal 38 éves ügyvédet, direktórium tagot, a közellátási hivatal vezetőjét.

A fehérterror második alkalommal 1920 májusában az Ébredő Magyarok Egyesületének kecskeméti tagozata által tartott gyűlés után lángolt fel újra a városban. Az ÉME tagok ekkor kiplakátolták a várost, antiszemita, szélsőséges plakátok kerültek a falakra, oszlopokra. Dr. Práger József és Schwarcz Sándor egymástól függetlenül letéptek néhány plakátot, mire mindkettőjüket börtönbe zárták egy napra, de a katonai parancsnok kiengedte őket. Az ÉME tagok és néhány kiskunhalasi kísérőjük azonban nem hagyták annyiba, és „igazságot akartak szolgáltatni”. Práger valószínűleg óvatosabb volt és a tanyavilágban lelt menedéket. Schwarczról megtudták, hogy a meglévő jogszabályok ellenére világháborús hadseregéből szerzett fegyvere van, ezért elmentek hozzá, és fegyverrejtegetésre hivatkozva kivégezték. Holttestét a közeli Harangos-tóba dobták. A gyilkosság ügyében Tassyval szemben az 1920-as években indult eljárás.